
POSTROMANTIČNI LIRSKI SUBJEKT V POEZIJI S PODPISOM FANNY HAUSSMANN

O poeziji domnevno prve slovenske pesnice Fanny Haussmann sta najpomembnejši literarnozgodovinski ugotovitvi, da je v njej pesniški subjekt lirski (ker je objekt njegovega govora lastna subjektiviteta) in da je poznoromantičen, ker dojema kot najvišjo vrednoto svojo avtonomno notranost, čeprav ta doživlja same poraze (prim. Grdina 1992: 80–83). Na takšen subjekt kažeta tudi glavni pesniški obliki te poezije: pesem podoba (v tretjeosebnem, ne v prvoosebнем neposrednem govoru) in vložnica (s fiktivnim subjektom, ki govori svojo vlogo). Tudi pričujoča analiza subjekta v poeziji Fanny Haussmann izhaja iz teh dveh načelnih ugotovitev, dokazuje pa tudi, da ta lirski subjekt ni le poznoromantičen, temveč že postromantičen, na skrajnem robu romantike, zlasti zaradi svoje popolne pasivnosti, svetobolja in jedke ironije. Seveda pa zavrača realistične vrednote, ki narekujejo upoštevanje biološke in zgodovinske stvarnosti.

Ključne besede: postromantika, lirski subjekt, pesem podoba, vložnica, romantična ironija, pozna romantika

Pri ugotavljanju sestave in vloge lirskega subjekta v poeziji s podpisom Fanny Haussmann, domnevno prve slovenske pesnice,¹ je najprej treba odgovoriti na

¹ Fanny Haussmann (1818, Bruck an der Mur, Avstrija – 1853, Dobriša vas, Žalec), nemškega rodu, ob preselitvi na očetovo graščino Novo Celje (1835) ni znala slovensko. O njeni izobrazbi je znano le to, da je poleg nemščine govorila tudi angleško in francosko. Ob revoluciji 1848 se je pridružila slovenskemu kulturnemu krogu v Celju. Objavila je le devet slovenskih pesmi; osem v *Celjskih slovenskih novinah* (1848–1849) in eno v *Sloveniji* (1849: 8; s podpisom »F. Haussmann, Slovenka«). Javno je veljala za prvo slovensko pesnico (Toman, 1848: 152), ob koncu 20. stoletja pa je prevladalo mnenje, da ni avtorica pesmi, pod katerimi je podpisana, ker ni dovolj obvladala slovenskega jezika (Stamejčič, 1999: 7; Grdina, 2001: 140–141). Čeprav avtorski problem še ni rešen (Glušič 2001: 17), zanimanje za te pesmi narašča, saj so bile 2004 v *Antologiji slovenskih pesnic 1* (Novak Popov 2004: 14–17, 169) objavljene kar štiri (Kernev Štrajn 2005: 13).

vprašanje, ali je ta subjekt v resnici lirski, tako da je predmet njegovega govora lastna subjektiviteta (dogajanje v njegovi notranjosti), predstavljena v sedanjiku in pretežno v prvi osebi, kot je značilno za velik del lirske poezije. Že avtor prve razprave o življenju in delu Haussmannove Leopold Lenard je namreč opazil, da politična prigodnica *Hervatov Zvezda* (Haussman 1849: 8)² »pripoveduje« o Hrvatski zgodovini (1914: 383). Igor Grdina pa je ugotovil, da v domnevno njenih vložnicah (podobih dramskim monologom) največkrat govori moški pesniški subjekt (Grdina 1992: 80). Zato je namen pričujočega spisa ugotoviti, ali je subjekt v tej poeziji res lirski (kljub pripovednemu ali monološkemu govoru), nato pa določiti literarnoumetniško strukturo, ki je v njej udeležena.

Teoretično izhodišče pričujoče analize lirskega govora je morfologija literarnega subjekta kot nosilca govora in povezovalca vsebinskih (motivno-tematskih) plasti v besedni umetnini. Pri ugotavljanju, katere duhovnozgodovinske značilnosti kaže ta subjekt – romantične, poznoromantične, postromantične ali celo realistične – pa spis izhaja iz definicij literarnih smeri, struj, tokov in obdobj v evropskem literarnem razvoju v letih 1830–1870, ko je pri delu evropske literature opazen prehod iz romantike v pozno romantiko in postromantiko. Tako v poznoromantičnih delih namreč literarni subjekt še ohranja vero v lastno avtonomno subjektiviteto (v spopadu s stvarnostjo vedno poraženo, ponižano, osmešeno), v postromantičnih pa te subjektove vere v romantične vrednote skoraj ni več. Njegova zagrenjenost je popolna in se kaže tudi v jedki ironiji in samoironiji, celo sarkazmu, ne priznava pa še realističnih vrednot. Poleg tega sta za poznoromantično in postromantično poezijo značilna tudi dva posebna oblikovno-vsebinska tipa lirike: pesem podoba (v tretjeosebni subjektivni govoru) in vložnica (s fiktivnim subjektom, ki govori svojo »vlogo« kot na odru). Obe le posredno nakazujeta subjektivno notranje dogajanje, ne več odprto, v prvi osebi kot na vrhuncu romantike. Vendar je potrebno poudariti, da postromantični subjekt kljub svojemu brezizhodnemu položaju zavrača realizem, zlasti njegove tako imenovane demokratične vrednote podrejanja naravnim in zgodovinskim zakonitostim (prim. Kos 2001: 91–97; Kos 2001a: 136–141).

Lirski subjekt v pesmih podobah

Pesem podoba je posebna pesniška oblika, ki po tretjeosebni pripovedni opisnosti spominja na razsvetljsko deskriptivno liriko z motivi narave. V pozni romantiki pa je za tovrstne pesmi, ki so običajno krajše, značilen tretjeosebni opis določene dogodka, ki subjekt (tistega, ki govori besedilo pesmi) spominja na lastne izkušnje in doživetja v preteklosti. Zato zbuja v njem čustvene odzive, vendar bolj medle, pogosto tudi ironične. Na pesmi podobe s podpisom Fanny Haussmann je najprej opozoril Lenard, ko je o *Hervatov Zvezdi* (Haussmann 1949: 8), ki »pripoveduje« o Hrvatski, zapisal:

² Citati iz pesmi s podpisom Haussmannove so prepisi prvih natisov (z napakami vred), ker so ponatisi posodobljeni neenotno.

Tudi v tej prigodni politiški pesmici pesnica ni zatajila same sebe ter je v njo vpletla jako spretno svoj navadni motiv. Hrvaška dežela, ko je pred tisoč leti bila še svobodna, je bila »ljubezni domovina« in radi tega »ljudem zvesto nebo«. /.../ Toda sreča ni bila trajna, prišli so in jo zakrili oblaki nesreče. Zdi se, kakor da je Hausmanica v usodi Hrvaške našla poosebljenje svoje lastne usode« (Lenard 1914: 383).

Lenard je pravilno zapisal, da je v subjektovem tretjeosebнем govoru (»Je že pred tisuč letmi / Kraljestvo blo lepó«) vidna podobnost med subjektom in predmetom njegovega govora (Hrvatsko), ni pa opazil, kako je v zadnji kitici poudarjena zlasti razlika med njima. Subjekt naenkrat opusti tretjeosebni govor ter z rahlo samoironijo in vdanostjo v usodo vzdihne v drugoosebнем: »O blagor vam Hervati!« To pomeni, da za subjekt v nasprotju z objektom (Hrvatsko), ni na obzorju niti sreče niti svobode. Ta razlika je na koncu še poudarjena s podpisom pod pesmijo, ki mu je dodana oznaka slovenske nacionalne pripadnosti (»F. Haussmann, Slovenka«). Takšna subjektova drža ima seveda posebno umetniškostrukturno funkcijo: distanciranje lirskega subjekta (kljub simpatijam do romantičnih podvigov) od nekdanjih lastnih romantičnih teženj po svobodi in sreči, ker so neuresničljive. Zato je ta in takšen subjekt – ne le poznoromantičen – temveč postromantičen, na skrajnem robu romantike.

V pesmi *Venec vsušen* (Haussmann 1848: 89), najbolj izraziti pesmi podobi v poeziji s podpisom Haussmannove, ki obsega le štiri kratke štirivrstičnice, subjekt (v 3. osebi ednine), kot na sprehodu v naravi, opisuje nesrečno dekle: »Na bregi potoka / Tam dekle sedi / In venec u rokah / Ves vsušen derži. // Zdaj solze preлива / Na venec rumen / Poprej tako lepo / Rudeče zelen.« Nato pa v 3. kitici in v drugoosebнем govoru, bolj sam pri sebi, ker ima podobne izkušnje, dekle navidezno (samoironično) potolaži: »O! dekle zastojno / Ga čakaš še zdaj / Je daleč, nikolj več / Ne pride nazaj.« Na koncu pa izreče odločilen komentar: «Le venc ji ostane / Ljubezni še znam / In bode pokopan / Vred z njenim sercam.« Prav ta »znam« (v prvi osebi) nakazuje skorajšnjo tragično (Ofelijini podobno) usodo dekleta ob koncu njene romantične ljubezni. Za subjekt, ki govori to pesem podobo, pa so takšna romantična doživetja že davna preteklost, ki se je samo še občasno spominja.

Pesmem podoba *Ob morju vzdihovala* Heinricha Heineja (1973: 37) razkrije veliko podobnosti z *Vencem vsušenim*. Tudi v Heinejevi subjekt (opazovalec) v prvi kitici opisuje dekle, ki žaluje za zahajajočim soncem, minulo ljubeznijo: »Ob morju vzdihovala / gospica je drhteč, / prevzeta trepetala, / v sončni zahod strmeč.« Tudi v Heinejevi subjekt v 2. kitici dekle ironično »potolaži«, le da ji ne napove tragične usode, temveč je do nje še bolj ironičen: »Káj žalost vas obhaja, / ta špas je star ko svet: / tu spred vsak dan zahaja, / od zad se vrne spet.« V obeh pesmih gre za poseben tip subjekta, ki je – kljub pripovednemu podobnemu govoru v tretji osebi ednine – lirski, značilen za Heinejevo poznoromantično in postromantično pesem podobo ali sliko (Bildgedicht), kaže pa na upadanje subjektive romantične neposrednosti (prim. Kos 2001a: 138–139).

Pesem *Potnik* (Hausmann 1848: 101) je opis ahasferskega svetovnega popotnika, »večnega Juda« (Lenard, Leopold, 1914: 379), ki išče srečo. Subjektov govor v njej je pripoveden, v tretji osebi ednine: »Kaj mnoge dežele / Potnik preleti / Pa to, kar on iše / Nikder najti ni. /.../ Gospodo nar veči / Skerb tudi teži; Tam išeš zastojno, / Veselja tam ni.« Potnik ne najde sreče v moči in bogastvu, temveč v leseni koči, kar nakazuje tudi subjektovo socialnopolitično emancipacijo: »U hiše lesene / Se zadnič poda / Pod slamnate strehe / Ga želja pela. // Tam najde ljubezni / Zavezo serčno / Ki združilo serca / Je zvesto nebo.« Seveda pa je sreča predvsem dar nebes (»zvestega neba«), zaradi česar je – podobno kot na primer v *Hervatov Zvezdi* – spet vidna razlika med nesrečnim subjektom in srečnejšim objektom (potnikom).

Lirski subjekt v vložnicah

V nekaterih vložnicah, zlasti v razsvetljenskih, govori prvoosebni subjekt, pogosto pripadnik določenega poklica ali stanu (npr. vojaškega), ki ga ni mogoče isto- vetiti z avtorjem, lahko pa je nosilec njegovega sporočila ali nauka. V romantični vložni lirski pesmi pa je takšen monolog (ali dialog) le objektivirana subjektivnost, pretveza za izražanje subjektove notranjosti, podobno kot opisi dogodkov v pesmih podobah (prim. Kos 2001: 96). Tako v vložnici *Vojaka Izhod* (Hausmann 1848: 72) fiktivni subjekt (vojak) govori dramski podobno vlogo kot fiktivni subjekt (mati) v klasični Prešernovi vložnici *Nezakonska mati*, le da v tej govori ženska, podpisan pa je moški avtor, Prešeren (prim. Grdina 1992: 80). Sicer pa v dialoški vložnici *Vojaka Izhod* govorijo trije subjekti. Prvo kitico govori v tretji osedbi ednine nekakšen dramatikov subjekt (»dramatik«), ki pojasnjuje, kaj se dogaja na »sceni« (prim. Kos 2001: 109): žalostni vojak solzen odhaja na vojsko in se poslavlja od matere in ljubice (»Serčno odide / Od doma slovinc, / Up solze mu briše / Na lep slave venc«). V 2., 3. in 5. kitici govori v prvi osebi ednine vojak (prvi fiktivni subjekt, nekakšen protagonist): »Bog vas obvarji / Zdaj mati moja, / Za me ne jokajte, / De ni sim doma.« V 4., 6. in 7. kitici pa vzklika vesela, za boj in cesarja navdušena množica (drugi fiktivni subjekt, »antagonist«): »Slovinc je brez straha / Se nič ne boji, / Za cara veselo / Življenje pusti /.../ Cesarju potreba / Hrabrih moži /.../ Za njim hodimo / Kam kol nas pelja« itd. V 4. kitici je govor v tretji osebi ednine tako kot v prvi, ki jo govori »dramatikov subjekt«, vendar je ta kitica vsebinsko skladna samo z govorom množice, ker niti »dramatik« niti vojak ne izražata veselja do smrti za cesarja. Vojak je žalosten, čeprav je množica navdušena nad njegovo morebitno skorajšnjo smrtjo za cesarjevo vojaško čast. »Dramatikov subjekt« namreč prikaže prizor z vojakom in množico prav zato, da bi njun »dialog« (govorita drug mimo drugega) razkril ničevost vojaške časti, ki ljudi peha v nesrečo. Vojaku ni do te časti, le nekoliko upa vsaj na priznanje (»na lep slave venc«) za pošteno opravljeno delo. Zato je ta pesem povsem brez romantičnega naboja. Vojakova romantična metafora o železnih prsih (»Mam persa železne, / Se smert ne bojim«) deluje postromantično degradirano, kot zguljena fraza o nepremagljivosti junakov, ki v bridkem, že skoraj realistično opisanem

poslavljanju vojaka »brez izhoda« še povečuje slutnjo, da bo obležal s polnimi prsmi železnih krogel.

Povsem drugačen je lirski subjekt v Prešernovi vložnici *Soldaška* (Prešeren 1996: 26–27). To v celoti govori vojak v prvoosebni govoru, v katerem res ni sledu o vdanosti cesarju, pa tudi ne o solzah ob ločitvi od doma. Tu vojaka vabi v boj čisti romantični ideal vojaške časti (»Očetov dom! tí ná slovo! / Kdor ni za bolji rabo, / naj varje dom in babo, / al v šolah beli si glavó! /.../ Le eni ljubici je zvest, / ti ljubci čast se pravi«). Zato je subjektiviteta v tej Prešernovi pesmi utemeljena v izraziti romantični domišljijski čustvenosti (Kos 2001a: 78).

Več skupnega kot s Prešernovo *Soldaško* pa ima *Vojaka Izhod* s Heinejevo vložnico *Grenadirja* (Heine 1973: 43–44). Tudi ta se pričinja z uvodom »dramatikovega subjekta«, ki v tretjeosebni edninskem govoru predstavi dogajanje: na Nemškem se dva grenadirja s poraženo Napoleonovo vojsko vračata z ruske fronte. Iz njunega pogovora je razvidno, da si želi prvi (podoben bučni množici v *Vojaka Izhodu*) nadaljevati boj za cesarja Napoleona tudi, če bi moral dvakrat umreti. Drugi grenadir (bliže na dom navezanemu vojaku v pesmi *Vojaka Izhod*) pa bi se rad vrnil k trpeči družini. Tako pri Heineju in pri Hausmannovi prihaja do vidne razlike v dojemanju vojskovanja in vojaške časti, vendar ta razlika v *Vojaka Izhodu* kaže prikrito ironično obsodbo, pri Heineju pa sarkastično, ostro zavračanje žrtvovanja za vladarjevo čast. Obe pesmi razkrivata, da je tako pri domnevno prvi slovenski pesnici kot pri Heineju, zadnjem velikem evropskem romantiku, ideal napoleonovske vojaške časti že povsem zbledel. Struktura subjekta v vložni pesmi Fanny Hausmann (*Vojaka Izhod*), v Prešernovi (*Soldaška*) in Heinejevi (*Grenadirja*) razkriva bistveno razliko med njimi: v Prešernovi je lirski subjekt romantičen, absoluten in avtonomen, v Heinejevi in v pesmi s podpisom Hausmannove pa prva dva subjekta (vojak in drugi grenadir) nista romantično predana idealu vojaške časti, temveč ju omejuje navezanost na realnost (zlasti na družino), druga dva (množica in prvi grenadir) pa še ohranjata vojaški romantični ideal, ki pa se izkaže za grotesknega.

Ironična je tudi vložnica *Golobici* (Hausmann 1849: 153), ena redkih s podpisom Hausmannove, ki ni povsem pesimistična. Poleg meščansko spokojne in uglašene nemške godovnice *Zum Nahmensfeste* (Hausmann 1852) je edina bidermajerska. Fiktivni lirski subjekt (zaljubljenec) nagovarja golobico poštarico, naj mu posodi perutnice, ker ji zavida, da jo bo deklica, ko ji bo prinesla njegovo pismo, objela. – Bolj zagrenjen in pasiven pa je fiktivni subjekt v vložnici *Nesrečen* (Hausmann 1849: 59). V njej se zaljubljenec v refrenu tolikokrat vpraša, zakaj prav zanj ni sreče, da se kar sam ponudi odgovor, da zato, ker preveč verjame v zvesto ljubezen in prijateljstvo. Položaj zaljubljenca (fiktivnega subjekta) v tej pesmi je »enako brezupen kot v Jenkovem *Našem mačku*, le da je tam obravnavan s humorne perspektive« (Grdina 1992: 82), kar je spet namig, da je tudi *Nesrečen* postromantična pesem.

Vložnica *Umirajoči pesnik* (Hausmann 1849: 143) je pesnikovo priznanje globoke resignacije; moški fiktivni subjekt v prvi osebi ednine toži o zlomu vseh svojih romantičnih idealov, tudi poezije. O *Umirajočem pesniku* je Igor Grdina zapisal, da v tej pesmi »morda prvič v slovenski poeziji zazvema čisto svetobolne strune« in da gre v tem primeru za »romantiko, ki miselno prehaja v svojo poznejšo fazo« (Grdina 2001: 81). V tej vložnici se subjektovo aktivno življenje konča že pred negovim fizičnim koncem, ki ga vdano sprejema: »Kar iskal sim, tu nisim mogel najti, / Ker sreča naša v sanjah le živi; / Kar dan prinese, nam spet dan odvzame / Veselje tukaj nam ne zeleni. /.../ Zdej z bogam svet, saj zapustim te lahko / Le enkrat še o Lyra mi zapoj! / Je zadnokrat de tvoj še glas poslušam, / Poprej ko pojdeš v temni grob z menoj.«

Do kraja pa je heinejevsko tragična ironija razvita v pesmi *Slavnice bežani* (Hausmann 1849: 189); v njej lirski subjekt ženskega spola (na smrt bolno dekle) v drugoosebnem govoru očita slavčici, romantičnemu simbolu ljubezni in poezije, da je s svojo jato prezgodaj zbežala od nje. Dekle ji prezgodnji pobeg velikodušno odpusti, vendar z bridko samoironijo, češ da je njen očitek slavčici pravzaprav krivičen, saj je ni pustila same zadnja, še manj za dolgo, ker bo kmalu umrla: »Pa pojdi – bežaj le – saj je že dolgo / De bežala tud moja sreča je, / Serce bo vmerlo – kmalo bodte vidle / De dolgo niste zapustile me.«

Če je v pesmih podobah s podpisom Hausmannove subjekt, ki govori pesniško besedilo v tretji osebi, vzporeden avtorskemu, saj iz njegovega govora ni jasno razvidno, da ni ženskega spola (npr. v pesmi *Venec vsušen*), pa je v večini vložnic s podpisom Fanny Hausmann subjekt moški, npr. v vložnicah *Nesrečen*, *Umirajoči pesnik*, *Golobici* – tudi v dokazano njeni nemški rokopisni godovnici *Zum Nahmenfeste* (Hausmann 1852), v kateri mož govori ženi. Samo v dveh vložnicah govori ženski lirski subjekt: v *Vojaka Izhod*, a ne kot fiktivna dramska oseba (na odru), temveč kot nekakšen dramatikov subjekt ali dramatik, ki v tretji osebi ednine pojasnjuje dogajanje na sceni (»Serčno odide / Od doma slovenec, / Up solze mu briše / Na lep slave venci«) in v *Slavnice bežani*, v kateri dekle v drugi osebi ednine nagovarja slavčico. Takšna sestava lirskega subjekta v pesmih podobah in v vložnicah pa kaže na subjektovo postopno opuščanje neposrednega prvoosebnega, zanosno romantičnega načina govora, ker svojo notranjost raje izraža posredno, pogosto s pomočjo ironije. Zato je subjekt v poeziji s podpisom Fanny Hausmann poznoromantičen, še večkrat pa postromantičen, čeprav realističnih pogledov na biološko in zgodovinsko stvarnost ne še sprejema.

Viri in literatura

Viri

Hausmann, Fanny, 1848: Potnik. *Celske novine* 1/26. 101.

Hausmann, Fanny, 1848: Venec vsušen. *Celske novine* 1/23. 89.

- Hausmann, Fanny, 1848: Vojaka izhod. *Celske novine* 1/18. 72.
- Hausmann, Fanny, 1849: Golobici. *Slovenske novine* 2/37. 153.
- Hausmann, Fanny, 1849: Hervatov Zvezda. *Slovenija* 2/2. 8.
- Hausmann, Fanny, 1849: Moje drago. *Slovenske novine* 2/23. 97.
- Hausmann, Fanny, 1849: Nesrečen. *Slovenske novine* 2/14. 59.
- Hausmann, Fanny, 1849: Slavnice bežani. *Slovenske novine* 2/46. 189.
- Hausmann, Fanny, 1849: Umirajoči pesnik. *Slovenske novine* 2/35. 143.
- Hausmann, Fanny, 1852: Zum Nahmensfeste. Rokopis. UK Maribor (MS 121).
- Heine, Heinrich, 1973: *Heine*. Prevedel Mile Klopčič. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Novak-Popov, Irena, (ur.) 2004: *Antologija slovenskih pesnic 1*. Ljubljana: Tuma.
- Kos, Janko (ur.), 1996: *France Prešeren. Zbrano delo I–II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toman, Lovro, 1848: Pervi slovenski pesnici Fani Hausmann. *Slovenija* 1/38. 152.

Literatura

- Glušič, Helga, 2001: Vladovalci, lakajski, bohemi: Grdina, Igor. *Delo* 43/204. 17.
- Grdina, Igor, 1992: *Fanny Hausmanova in problem slovenske ženske literature*. *Celjski zbornik*. Celje: Kulturna skupnost občine Celje. 69–87.
- Grdina, Igor, 2001: *Vladovalci, lakajski, bohemi*. Ljubljana: Založba Studia humanitatis (Apes; 13 bis.).
- Kernev Štrajn, Jelka, 2005: Kljub dobri zamisli in srečni izbiri premalo domišljen projekt. *Delo* 47/21.13.
- Kos, Janko, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kos, Janko, 2001a: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lenard, Leopold, 1914: Fanny Hausmanica. *Čas* 8/5. 370–388; *Čas* 8/6. 457–471.
- Stamejčič, Damjana, 1999: Razkritja o Fanny Hausmann. *Delo* 41/88. 7.

